

ЗАЙНЯТІСТЬ В ОСОБИСТИХ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВАХ ЯК СПОСІБ ВИЖИВАННЯ ПРИ ФОРМУВАННІ РИНКОВИХ ВІДНОСИН

Наукові праці МАУП, 2007, вип. 1(15), с. 53–57

Аналізується використання трудових ресурсів в особистих селянських господарствах. Розглядаються проблеми використання трудових ресурсів, особливо проблема навантаження на кожного члена особистого селянського господарства.

Праця в особистому селянському господарстві (ОСГ) на сьогодні є економічною необхідністю і соціально-індивідуальною потребою. Поєднуючи фізичне і розумове напруження, слугуючи підставою для самореалізації людини, праця дає їй можливість отримувати необхідний продукт, який забезпечує відповідний дохід. Ця праця носить суспільно-необхідний характер, а також є індикатором зайнятості, професійної орієнтації, навчання і соціалізації особистості.

Проблеми зайнятості тимчасово вільного сільського населення в особистих селянських господарствах досліджували Л. В. Бондаренко, Р. Ф. Гатауллін, В. А. Добринін, В. Л. Дунаєв, З. І. Калугіна. Так, Л. Бондаренко вважає, що з розширенням діяльності особистих селянських господарств можна послабити таке негативне соціальне явище на селі, як безробіття [1]. Р. Гатауллін стверджує, що необхідно до загального виробничого стажу зараховувати працю в особистому селянському господарстві [2]. З. Калугіна зауважує, що працівників селянських господарств не можна вважати безробітними, оскільки вони зайняті у виробництві сільськогосподарської продукції, при цьому рівень їхніх доходів відносно високий [5]. Виходячи з цього пенсійне забезпечення членів особистого селянського господарства має формуватися на підставі укладення договорів добровільного пенсійного страхування.

Проаналізуємо стан використання робочої сили в особистих селянських господарствах. В умовах наростаючого безробіття зайнятість в

ОСГ сприяє повному використанню трудових і матеріальних ресурсів на якісно новому рівні організації виробництва. Водночас тут вирішується завдання економічного, соціального і психологічного рівня: забезпечується соціальна захищеність і матеріальне благополуччя людини, його родини, загальна психологічна комфортність.

Залучаючи значні трудові ресурси, ОСГ допомагають сьогодні виживати сільському населенню. У Хмельницькій області у 2004 р. 292,3 тис. ОСГ забезпечували собі той рівень життя, який через об'єктивні економічні причини не могла дати їм держава. Так, місячна середня зарплата по області у 2004 р. становила 421 грн, водночас у сільському господарстві рівень оплати праці був майже в 4 рази нижчий (110 грн у місяць). При цьому офіційно були зареєстровані в органах служби зайнятості як безробітні 30,8 тис. осіб, або 5 % економічно активного населення. У той час приховане безробіття досягало 25–40 %. Спостерігалась тенденція скорочення зайнятості населення в сільському господарстві. Якщо у 1997 р. в аграрній сфері було зайнято 120,6 тис. осіб, то вже до 2004 р. їхня чисельність скоротилася на 30 %. У п'яти районах області відчувалося посилення напруженості на ринку праці з рівнем безробіття 7–18 %. За цих умов, виконуючи функцію самозабезпечення і зайнятості, ОСГ виробляли сільськогосподарську продукцію. Варіація товарності за окремими видами продукції коливається від 0,2 до 50 % (табл. 1).

**Рівень товарності сільськогосподарської продукції
в ОСГ Хмельницької та Кіровоградської областей, %***

Продукція	1990 р.	2003 р.	2004 р.	2004 р. до 1991 р.
Молоко	34	50	62	182
М'ясо	16	52	51	318
Яйця	14	24	50	357
Картопля	25	51	63	252
Овочі	14	25	34	243
Плоди та ягоди	15	23	26	173

* Розраховано на підставі даних соціологічного обстеження 708 особистих селянських господарств Хмельницької та Кіровоградської областей.

Товарність залежно від виробничих ресурсів і каналів збуту має істотні коливання за регіонами, економічними зонами і адміністративно-територіальними структурами. Так, в Україні традиційно існує розподіл спеціалізацій між ОСГ і великим сільськогосподарським виробництвом. У рослинництві ОСГ спеціалізуються на вирощуванні картоплі, овочів, а суспільний сектор — на вирощуванні зернових. У тваринництві ОСГ займаються переважно відгодівлею великої рогатої худоби і свиней, а суспільний сектор — виробництвом молока, репродукцією молодняку.

Час, затрачуваний на догляд за худобою і птицею, тісно пов'язаний з видом і чисельністю худоби, що зменшується в міру урбанізації населення. Відповідно скорочуються і загальні витрати праці на догляд за тваринами. У сукупних витратах часу, пов'язаних з веденням ОСГ, понад 50 % часу припадає на тваринництво. Так, частка затрат часу на догляд за худобою і птицею у загальних витратах праці в ОСГ Хмельницької області займає 55,6 %, а в Кіровоградській області — 66 %.

Дослідження, проведені автором у Кіровоградській і Хмельницькій областях, дають змогу дійти висновку, що в Кіровоградській області розбіжності у витратах часу на худобу в ОСГ сягають 20–65 %. Такі відмінності зумовлені передусім зайнятістю власників худоби в суспільному секторі. Так, тижневий фонд витрат праці за групою тваринників складає в їхніх селянських господарствах у чоловіків 70, а у жінок — 60 годин. У період масових сільськогосподарських робіт працівники, зайняті у суспільному секторі, відчувають значне перенапруження, оскільки робочий тиждень у чоловіків триває на 19,2 години більше, ніж у робітників промисловості.

У сільських жінок до напруження на виробництві додається високе навантаження у домашньому господарстві, ведення якого традиційно залишається в сільській родині жіночим обов'язком. Особливо велика напруженість робочого дня доярки, який триває майже 20 годин, тобто на відпочинок залишається лише 4–5 годин. Переносячи за зміну близько тонни вантажів, доярки при виконанні роботи по домашньому господарстві переважно покладаються тільки на свою фізичну силу і витривалість. Унаслідок цього вони частіше за інших ще у працездатному віці стають інвалідами.

Матеріали соціологічного опитування і хронометражних спостережень дали можливість зробити деякі узагальнення (табл. 2).

Проаналізуємо витрати часу в повних ОСГ. Родина, яка складається із чотирьох осіб, має корову, молодняк великої рогатої худоби (ВРХ), двох свиней і птицю, витрачає влітку в 1,8 раза більше часу, ніж узимку. При цьому якщо влітку чоловіки витрачають на 0,9 годин більше, ніж жінки, то взимку, навпаки, жінки витрачають на 0,6 годин більше, ніж чоловіки. Однак, незважаючи на загальний високий рівень витрат часу (4,2–7,4 години), на кожного члена родини на роботи в ОСГ влітку припадає по 3 години, взимку — близько 2 годин. Таким чином, більш рівномірний розподіл витрат між членами родини можливий у великих родин, які мають чотирьох і більше працездатних дорослих і підлітків (табл. 3).

Крім складу родини і чисельності худоби в ОСГ, трудомісткість залежить також від видів і продуктивності тварин. Так, на догляд за коровою із середнім надоем 27 ц молока у зимовий період (210 днів) витрачається 600 людино-годин, у літ-

Таблиця 2

Затрати часу на догляд за худобою залежно від чисельності поголів'я і видів тварин в ОСГ*

Поголів'я худоби в ОСГ	Затрати часу в день на догляд за худобою							
	1–2 години		3–4 години		5–6 годин		7 і більше годин	
	Кількість відповідей	%	Кількість відповідей	%	Кількість відповідей	%	Кількість відповідей	%
Корова, молодняк ВРХ, 1–3 свині	36	27	129	48	106	33	46	42
Корова, 1–3 свині	26	19	56	21	69	22	15	14
Корова, молодняк ВРХ	48	36	46	17	58	18	21	19
1–3 свині	11	8	12	4	61	19	13	12
Птиця	12	10	26	10	23	7	14	13
Разом	133	100	269	100	317	100	109	100

* Розраховано на підставі даних соціологічного обстеження 708 особистих селянських господарств Хмельницької та Кіровоградської областей.

Таблиця 3

Структура трудового навантаження родини, яка має повне ОСГ*

Члени родини	Затрати часу на людину в день, годин			
	Чоловіки		Жінки	
	Літо	Зима	Літо	Зима
Робітники, які зайняті на виробництві	5,3	3,3	2,1	1,2
Непрацездатні, не зайняті на виробництві	4,1	2,6	4,4	3,6
Підлітки	2,1	0,3	1,6	0,1
Разом	11,5	6,2	8,1	4,9

* Розраховано на підставі даних соціологічного обстеження 708 особистих селянських господарств Хмельницької і Кіровоградської областей.

ній – 150 людино-годин, тобто разом за рік витрачається 750 людино-годин. Звідси виходить, що для отримання 1 ц молока витрачається 28 людино-годин.

Встановлено, що витрати на відгодівлю молодняку ВРХ до 300 кг упродовж 10 місяців становлять 828 людино-годин, на відгодівлю свині до 180 кг потрібно 400 людино-годин, тобто для отримання 1 кг приросту ваги необхідно відповідно 2,7 і 2,2 людино-годин. Такий високий рівень витрат пов'язаний насамперед з ручною працею. Так, якщо в ОСГ механізовано тільки 10 % усіх робіт, то у тваринництві майже всі процеси виконуються вручну.

Крім того, існує специфіка обліку та оцінювання витрат праці в ОСГ і на сільськогоспо-

дарських підприємствах, яка має певну умовність щодо визначення трудомісткості виробництва у різних типах господарств. При вирішенні питань обліку та оцінювання праці об'єктивно важливою стає індексація витрат за темпами зростання товарності або використання коефіцієнта зростання товарності. На сьогодні розробка методики обліку живої та уречевленої праці в ОСГ є нагальною вимогою розвитку економіки та організації виробництва. Оскільки працівникам, зайнятим в ОСГ, нерідко доводиться самим реалізовувати свою продукцію, частка витрат на виробництво доповнюється витратами на транспортування і продаж продукції. Так, на реалізацію своєї продукції на ринку ОСГ витрачають щороку понад 150 тис. людино-годин. При цьому середні витра-

ти на реалізацію у неробочі дні становлять 3–5 %, а у робітника — до 2 %. Крім того, поїздки у місто пов'язані не тільки з реалізацією продукції, а й з необхідністю придбання там промислових товарів і продовольства (тобто вже перероблених сільгосппродуктів). Отже, стимулювання і створення умов для переробки рослинницької і тваринницької продукції в самих ОСГ, у структурі сільськогосподарських підприємств або на базі обслуговуючих кооперативів дають змогу скоротити поза виробничі витрати часу, підвищити інтенсивність виробництва, забезпечити поглиблення спеціалізації.

За такої постановки проблеми визначимо коло питань зайнятості сільського населення та активізації праці в ОСГ:

- розподіл і облік витрат праці в ОСГ та інших сільськогосподарських сферах;
- оцінювання домашньої праці;
- співвідношення та оцінювання вільного і робочого часу;
- вплив темпів і рівня розвитку виробництва на трудомісткість;
- розподіл праці на внутрішньосімейному рівні, поділ і кооперація праці;
- моніторинг умов та ефективності праці, професійної підготовки працівників;
- визначення трудомісткості (сукупних витрат) з урахуванням реалізації продукції та підприємницької діяльності;
- порівняння механізованої та фізичної праці, обґрунтування потреби і можливостей підвищення рівня механізації;
- оцінювання можливостей обслуговуючих кооперативів щодо зниження трудомісткості виробництва і збуту;
- облік праці в ОСГ при визначенні виробничого стажу і пенсій.

Тісна взаємодія питань оптимізації трудомісткості, вибору виробничого напрямку і спеціалізації особливо чітко простежується при аналізі стану багатогалузевих і спеціалізованих ОСГ. Звичайно, “спеціалізоване ОСГ” — це умовне поняття, тому що основною характерною рисою сільського господарства є диверсифікованість, широке коло виробництва різних видів продукції з метою ефективного використання наявних ресурсів і резервів. Однак тут можна виокремити деякі типи ОСГ, спеціалізація яких підтримується впродовж кількох років і підтверджується вагомою часткою вузького набору продукції у грошовому виразі (2–3 товарні галузі становлять 25–60 % обсягу продукції).

Для Хмельницької області в ОСГ традиційним є розвиток рослинництва з розвиненим тваринництвом. Так, при середній присадибній ділянці 0,59 га на 100 господарств припадає 45 корів, 120 свиней, 7 коней. Зберігається виробнича структура ОСГ з домінуючим розвитком картоплярства, овочівництва, свинарства і відгодівлею ВРХ.

В Україні у 2004 р. з розрахунку на одне господарство вироблялося продукції на 28–62 % менше, ніж у Хмельницькій області. У структурі валової продукції галузь рослинництва займає 57,9 %, що пов'язано зі збільшенням площ земельних ділянок, переданих в особисту власність і володіння. Спеціалізація по Хмельницькій області (за товарною продукцією) має м'ясо-картопляний напрямок і характеризується середнім рівнем (0,37). Водночас розрахунок товарності по вартості валової і товарної продукції статистичне управління подає на рівні 36 %, що близько до реального стану.

Варто особливо підкреслити істотні методичні розбіжності в розрахункових оцінках перспектив розвитку ОСГ і вірогідності фактичного їх стану за рівнем товарності. Навіть визнаючи товарні господарства ОСГ елементом сфери виробництва і натурального споживання, не можна сприймати дані управління статистики як базові для розрахунку товарності та прибутковості.

Структура доходів і витрат родини, стан сімейного бюджету відбивають стан економіки країни. Структура доходів свідчить про залишок примітивного натурального господарства, при цьому значна частина доходів від ОСГ не має грошової форми. За часткою витрат родини на харчування можна судити про рівень добробуту громадян. У розвинених країнах лише 10–15 % доходів витрачається на харчування, а в Україні витрати доходів від ОСГ на харчування зросли до 55 %. Цей факт ще раз підтверджує перехід зарплати з головного джерела життєзабезпечення у другорядне.

Як свідчать розрахунки, кожен відсоток зростання товарності в ОСГ дає збільшення доходу на 1400 грн. Однак тут варто враховувати, що специфіка виробничих і трудових витрат в ОСГ, відсутність точної та гнучкої методичної бази розрахунку собівартості не дають змоги достовірно оцінити прибуток ОСГ.

Таким чином, тільки високотоварні господарства можуть мати пристойний прибуток, а в інших ОСГ усі зусилля працівників зводяться до виходу на нульову позначку, тобто мінімального прибутку вистачає лише на покриття витрат і поновлення простого виробництва.

Аналізуючи динаміку доходів у товарних ОСГ, можна простежити зростання доходів у поточних цінах. Водночас по області 27 % населення мають доходи нижче прожиткового мінімуму, до того ж зареєстровано 450,3 тис. пенсіонерів, які одержують у середньому 328 грн пенсії в місяць.

Таким чином, зростанню доходів від ОСГ сприятимуть такі чинники:

- відповідність виробничого напрямку і спеціалізації сільськогосподарського виробництва фактичним ресурсам і попиту на продукцію;
- динаміка зростання товарності екологічно безпечної, якісної продукції під впливом попиту, конкурентоспроможності та економічних стимулів;
- доступність, свобода вибору каналів реалізації з позиції соціально-економічної ефективності та адекватності економічним умовам;
- кооперація та інтеграція виробництва, переробки і збуту продукції;
- правова та соціально-економічна захищеність товаровиробників.

Отже, на сьогодні економічно доцільно визнати ОСГ товарною сферою агропромислового

комплексу і надати необхідні державні гарантії розвитку та юридичного захисту сільських товаровиробників.

Література

1. Бондаренко Л. В. Личное подсобное хозяйство: занятость, доходы, перспективы развития // Личное и коллективное в современной деревне. — М., 1997. — С. 105–108.
2. Гатауллин Р. Ф., Сагатгареев Р. М. Личное подсобное хозяйство граждан: сущность и перспективы // Рыночная трансформация сельского хозяйства: десятилетний опыт и перспективы. — М., 2000. — С. 150–151.
3. Добрынин В. А. Актуальные проблемы экономики агропромышленного комплекса. — М.: Изд-во МСХА, 2001. — 401 с.
4. Дунаев В. Л. Создание условий для активизации развития личных подсобных хозяйств сельского населения в переходный период // Рыночная трансформация сельского хозяйства: десятилетний опыт и перспективы. — М., 2000. — С. 148–149.
5. Калугина З. И., Антонова Т. П. Личные подсобные хозяйства сельского населения: проблемы и перспективы. — Новосибирск: Наука, 1984. — 190 с.

В умовах наростаючого безробіття зайнятість в особистому сільському господарстві сприяє повному використанню трудових і матеріальних ресурсів на якісно новому рівні організації виробництва. Маючи значні трудові ресурси, особисті сільські господарства допомагають сьогодні виживати сільському населенню.

Кожен відсоток зростання товарності в ОСГ дає збільшення доходу на 1400 грн. Однак варто враховувати, що специфіка виробничих і трудових витрат в ОСГ, відсутність точної і гнучкої методичної бази розрахунку собівартості не дають змоги достовірно оцінити прибуток ОСГ.

Тільки високотоварні господарства можуть мати сьогодні пристойний прибуток, для інших ОСГ характерні низькі прибутки, яких не завжди вистачає на покриття витрат і поновлення простого виробництва.

The author makes analysis of the labour resources usage in the personal agricultural enterprises.

Надійшла 9 березня 2007 р.